

FEMINISMUS A GENDER

FEMINISMUS

Feminismus představuje myšlenkové a společenské hnutí, jež zaměřuje pozornost především na systémové, strukturální a sociokulturně podmíněné parametry znevýhodnění žen a na → reifikaci a stereotypní kulturní reprezentace ženské subjektivity a → tělesnosti.

Feminismus si všímá toho, že ženy mají v patriarchálně založené kultuře buď možnost dominantní řád přijmout (ať již v podobě přijetí tradiční femininní role nebo z hlediska přijetí maskulinních hodnot, srov. → falus), nebo z něj být vyloučeny a společensky, ekonomicky a jinak znevýhodněny a znerovnoprávněny. Čemu patriarchální řád v každém případě vzdoruje (a činí to podle feminizmu i na poli literárních reprezentací), je hlubší strukturální proměna. Feminismus diference (Hélène Cixous, Luce Irigaray) přímo zdůrazňuje aspekt radikální ženské subjektivity a libidinální ekonomie, jejíž vyloučení se dokonce jeví být pro fungování patriarchálního řádu konstitutivní. (Je tedy zcela zavádějící pojetí feminizmu diference převádět na jakýsi důraz na emocionalitu a odmítnutí racionality, jak to činí např. Slavoj Žižek, 2007b [2001]; feminismus diference neodmítá racionalitu, ale tu její maskulinní verzi, jež se ve své odtělesněnosti, vytržení z materiálních podmínek, nedostatku vědomí a přiznání své situovanosti za racionalitu vydává.)

Na literární → text nahlíží feministická literární teorie jako na prostředek → interpelace čtenáře a jeho vidění světa (Judith Fetterley, Shoshana Felman), jako na místo, v němž se vyjednává subjektivita (Catherine Belsey), a jako takový je potřeba jej kriticky

analyzovat s ohledem na neviděné patriarchální presupozice a preference v něm implicitně uložené, preference, s nimiž se čtenář/ka může v rámci recepce textu a jeho narativních strategií nevědomky ztotožňovat. Vedle potřeby kritického čtení kanonické tvorby mužských autorů (Sandra M. Gilbert a Susan Gubar) feministická literární věda zdůrazňuje také zaměření na autonomní, zasutou tradici ženské literární tvorby (Elaine Showalter).

Celkově tvoří feminismus široce rozrůzněnou oblast směrů, ať již se jedná o přístupy orientované marxisticky (Sheila Rowbotham, Mary Eagleton, Michèle Barrett, Chantal Mouffe, Cora Kaplan), psychoanalyticky (Juliet Mitchell, Julia Kristeva, Elizabeth Grosz), postmoderně, poststrukturalisticky a dekonstruktivně (Jane Flax, Alice Jardine, Elizabeth A. Meese, Barbara Johnson, Diane Elam, Patricia Waugh, Vicki Kirby), deleuzovsky a posthumanisticky (Rosi Braidotti, Donna Haraway, Claire Colebrook) aj. Specifickou odnož tvoří zmíněný feminismus difference (Hélène Cixous, Luce Irigaray), důležitou roli sehrává feminismus také na poli postkoloniálních studií (bell hooks, Gayatri Chakravorty Spivak). Feminismus zohledňuje i recepční (Judith Fetterley) a naratologické přístupy (Susan S. Lanser, Robyn R. Warhol, Mieke Bal), a to zejména v souvislosti s kritickým čtením → literárního kánonu (Sandra M. Gilbert a Susan Gubar, Annette Kolodny), filmu (Laura Mulvey, Teresa de Lauretis, Kaja Silverman) nebo populární kultury (Janice Radway).

Kritické hlasy vůči feminismu se ozývají spíše právě zevnitř těchto myšlenkových proudů v rámci kontinuální debaty o povaze, cílech a metodách feministického zkoumání kultury a společnosti. Z myšlení feminismu se postupně vyčlenila genderová studia zkoumající samu diskurzivní produkci genderových a pohlavních rozdílů, obě směry však do značné míry splývají a polarita feminismu a genderových studií není příliš ostrá. Genderová studia, tedy studia rodu – jakkoli dichotomie rod – pohlaví je značně problematická (víc → gender) – zahrnují všechna pohlaví (tedy např. i tzv. *mens studies* a studia maskulinit) a představují (na rozdíl od feminismu) také akademickou disciplínu. V každém případě mezi feminismem a (post)feminismem nepanuje konflikt, např. Angela

McRobbie (2006 [2005]), tuto distinkci přímo odmítá, neboť cíle feminismu nebyly ještě zdaleka naplněny.

Literatura: Braidotti 1994, 2002, Butler 1990, 2016 [1993], Colebrooková 2014 [2000], Culler 2002 [1997], Fulka 2002, 2006, Havelková 1993, Havelková – Oates-Indruchová 2015, Heczková 2007, Kalivodová 2010, Matonoha 2007a, 2008, 2009a, McRobbie 2006 [2005], Morrisová 2000 [1993], Oates-Indruchová 2002, Šmejkalová 1991, Věšínová 1992, Žižek 2007b [2001]

(POST)FEMINISMUS A GENDEROVÁ STUDIA

(Post)feminismus a genderová studia jsou přístupy, jež v rámci humanitních věd kriticky zkoumají procesy kulturně podmíněné distribuce významů a → identit konvenčně ustálených na podkladě binární osy dvou pohlaví. Genderová studia se tak zaměřují na samotné diskurzivní (→ diskurz) mechanismy, jež vůbec vydělují a ustavují genderové identity v jejich čitelnosti a stabilitě. Z pohledu genderových studií se tedy samy pojmy jako ženská identita, zkušenost, → psaní atp. ukazují jako nikterak samozřejmé, evidentní hodnoty, nýbrž naopak jako stále znovu a jinak ustavované, vyjednávané a performované (→ performativita) kulturní konstrukty.

Genderová studia se postupně vydělila z myšlení feminismu (s nímž však do značné míry stále splývají a nijak ostře se vůči němu nevymezují) a ve svých zkoumáních ještě důrazněji než feminismus poukazují na to, že mužskost či ženskost není automaticky závislá na biologických znacích, nýbrž že je produktem dlouhodobé socializace a enkulturace do určitého řádu, procesů, jež se započínají v nejranějším dětství a jsou performativně opakovány a udržovány po celý život. (Ostatně sám výraz „biologický znak“ napovídá, že se jedná o kulturně vybraný rys, který nabývá na významnosti a distinktivní platnosti teprve v určitém režimu značení, → diskurzu.) K těmto antiesencialistickým postojům postfeminismu

a genderových studií významně přispělo myšlení Michela Foucaulta a Jacquesa Lacana o jazykové a diskurzivní organizaci subjektivity, → tělesnosti, → touhy a → sexuality. Judith Butler v návaznosti na tyto teorie ukazuje nejen genderovou identitu, ale samo lišení dvou pohlaví jako produkt systematických diskurzivních praktik (→ gender, → iterabilita). Genderová studia také akcentují fragmentárnost, hybridizaci a interseksionalitu (tj. komplexní protínání s faktory třídy, etnicity, sexuality) genderových identit. Queer a GLBTI (gay, lesbian, bisexual, transgender and intersexual) studia – Adrienne Rich, Eve Kosofsky Sedgwick, Monique Wittig, Judith Halberstam ad. – pak dále vnitřně problematizují a destabilizují skrytě normativní a dichotomické pojmání genderu a sexuality, implicitně přítomné i v mnoha diskurzech feminismu (též → konstruktivismus).

Literatura: Braidotti 1994, 2002, Butler 1990, 2016 [1993], Colebrooková 2014 [2000], Culler 2002 [1997], Fulka 2002, 2006, Havelková 1993, Havelková – Oates-Indruchová 2015, Heczková 2007, Kalivodová 2010, Matonoha 2007a, 2008, 2009a, Morrisová 2000 [1993], Oates-Indruchová 2002, Šmejkalová 1991, Věšínová 1992, Wright 2003 [2000]

GENDER

(angl. rod)

Gender je pojem, který v dnešním chápání představuje zejména soubor sociálních a kulturních významů a charakteristik distribuovaných v závislosti na dominantním společenském a kulturním nastavení mezi dvě skupiny rozdělené konvenčně podle biologického pohlaví na muže a ženy. Gender tedy rozvrhuje určité kulturní a společenské atributy (maskulinity, femininity atp.) připisované různým kategoriím osob a představuje proces a historii performování, internalizace a vepisování těchto atributů do komplexní geografie tělesnosti (přičemž již samy termíny internalizace jsou zavádějící vzhledem ke svým předpokladům ohledně primátu těla a sekundárních významů

do něj vepisovaných, viz k tomu níže). Rozlišování populace na muže a ženy (z hlediska pohlaví) a distribuce kulturně kódovaných, sedimentovaných významů maskulinity a feminity jsou pak základními projevy genderu.

V jistém smyslu lze říct, že se na poli genderu koncentrují v konkrétní společenské, politické a kulturní hmatatelnosti všechny zásadní pojmy a problémy → poststrukturalismu, → postmarxismu a → dekonstrukce (vztah mezi materialitou a diskurzem, prolínání → moci, vědění a → těla, nestabilita a konstruovanost významů a → identit atd.). Obecně lze zhruba rozlišit dvě různá pojetí genderu, jež můžeme označit jako slabší a silnější. V slabším pojetí je gender definován jako kulturní a sociální nadstavba nad biologicky daným pohlavím. Gender je v tomto pojetí souborem kulturních a společenských rysů, které si jedinec osvojuje a internalizuje, zejména v dětství skrze výchovu v rodině (identifikací s genderovými vzory), ale také kontinuálně po celý život interakcí s okolím, kulturou, literaturou, masmédií a dalšími procesy a praktikami enkulturacy. V silnějším pojetí, s nímž přišla Judith Butler, je oproti tomu nejen gender, ale i lišení biologického pohlaví produktem diskurzivních (→ diskurz) kategorií, tj. je vyděleno a ve své čitelnosti konstituováno diskurzem, jenž zviditelňuje určité rysy těla a činí je distinktivními znaky tvořícími jistou geografii → tělesnosti (→ sexualita), tedy určitou čtecí mřížku, skrze niž tělo vnímáme žijící v iluzi přirozenosti kategorií dvou pohlaví (Butler 1990, 2016 [1993]). Podle Butler se tudíž pohlaví stává distinktivním, kulturně a společensky se zvýznamňujícím rysem právě až v rámci určité převažující matrice čtení tělesnosti, která nám tuto tělesnost zpřístupňuje vždy již v určitém kulturně zpracovaném stavu, jež máme tendenci vnímat jako přirozený. Podle ní akt pojmenování vyděluje svůj domnělý referent, který je postulován jako předchůdný, přičemž → performativita aktu jmenování, diskurzivního vydělení a konstituce je zastřena a zapomenuta. Performování určitých vzorců vyděluje znaky (tradičně čtené jako pohlavní znaky), které jsou *ex post* metalepticky projektovány jako právě to, co řád genderově

rozlišeného těla domněle zakládá (Butler 2016 [1993], Menke 1999 [1995]). V tomto silném chápání konstruujícího rozměru jazyka a diskurzu je pak nejen gender, ale také samo rozlišování „přirozeného“, „daného“ pohlaví diskurzivním konstruktem. Platí přitom, že procesu ustavování genderově čitelného těla s jasně vymezeným pohlavním určením se účastní i sám subjekt skrze neustálé, celoživotní opakování a performování určitých kodifikovaných rolí a vzorců tělesnosti a subjektivity.

Tento přístup Judith Butler tak rovněž dekonstruuje obvyklé rozvržení vnitřku a vnějšku, aktivity a pasivity, přírody a kultury, diskurzu a materiality. Její pojetí genderu, inspirované foucaultovsky, derridovsky a althusserovsky, bylo kritizováno jako příliš deterministické, takovému hodnocení však odporuje v jejích pracích přítomný akcent na parodická přeznačení, která tvoří nevyhnutelnou (nezamýšlenou, ale přesto přítomnou) druhou stránku diskurzivně performativní povahy procesuálního, opakovaného (iterabilního) ustavování (a ustalování) genderu a pohlaví (→ iterabilita). Butler zde poukazuje na Derridovu myšlenku, že každé opakování, které základním způsobem podepírá onu konstituci a stabilitu genderových identit, je nevyhnutelně a inherentně také vystaveno posunu významu a mylné citaci, jež vede ke zjinačování.

V souvislosti s rodem a pohlavím vznikají četné (terminologické) mýlky. Tak třeba Marek Nohejl uvádí: „Identita rodu je tak souborem vlastností, předpokladů a očekávání, které jsou neustálým opakováním v jazyce rodu přisuzovány a upevňovány. Rod sám o sobě ve smyslu ontologické substance neexistuje, nýbrž je performativně vytvářen“ (Nohejl 2007: 206). V této jinak precizní formulaci dochází k jedné zásadní (a obvyklé) mýlce: nejde totiž o to, že by byl diskurzivně utvářen rod (gender), to formuloval feminismus již dlouho před Judith Butler, nýbrž o to, že již sám domněle primární biologický „substrát“, pohlaví, je diskurzivně vydělen. Pohlaví je přitom produktem určitého „rozhodnutí“, jehož arbitrárnost (libovolnost) byla zastřena a zapomenuta (viz výše). (Na okraj zde lze též poznamenat, že český podtitul práce Judith Butler *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of Sex*, ve – francouzským

překladem inspirovaném – znění *Závažná těla. O materialitě a diskursivních mezích* „pohlaví“ může být potenciálně poněkud matoucí právě v tom, že zdánlivě odkazuje na termín *materiality*, který se stal ústředním pro australské myslitelky obratu k matérii, Grosz, Gatens, Colebrook ad., viz níže, stojící vůči Judith Butler do jisté míry v určité opozici; Butler 2016 [1993].)

Problematickou je nejen gender (jako kulturní nadstavba nad domněle daným pohlavím), ale samotný normativní pohlavní dimorfismus je (zneviditelněným) produktem společenského „rozhodnutí“, sociální institucí produkovanou a zároveň zastíranou řečí, určitou diskursivní čtecí mřížkou, skrze niž tělo vnímáme, ale jejíž existence byla zapomenuta, byl tematizován (jakkoli patrně ne zcela pojmenován a vytěžen) již o více než dvacet let dříve před Judith Butler u Pierra Klossowského: „řeč institucí se zmocnila [...] funkčního aspektu mého těla, který nejlépe odpovídá zachování druhu [...] toto tělo [...] bylo jistým způsobem poopraveno, což znamená, že určité síly z něj byly vymazány a jiné si podrobila řeč [...] Největším zločinem, který bych ‚já‘ mohl spáchat, není ani tak odebrat ‚druhému‘ ‚jeho‘ tělo, nýbrž odštěpit ‚své‘ tělo ode ‚mne samého‘, od ‚mého já‘, jež bylo ustaveno řečí“ (Klossowski 2004 [1967]: 42–43).

Opozice mezi (sofistikovanějšími) podobami esencialismu a konstruktivismem jsou řešeny různě, ať již skrze koncepty strategického esencialismu (tedy udržovat jej tak dlouho, pokud je to k emancipaci žen potřeba, a to vždy jen v konkrétním kontextu času a místa, Gayatri Chakravorty Spivak) či pluralitních, nomádských subjektivit (Rosi Braidotti, viz níže). Silný konstruktivistický akcent Judith Butler tak narazil i na kritiku, podle níž její přístup zakrývá neredukovatelné, nediskursivní aspekty tělesnosti a sexuální difference a oslabuje prostor alternativy, kterou by mohly nabízet koncepty jako radikální odlišnost ženské, neoidipální a nefalické (→ falocentrismus) libidinální ekonomie (v pracích francouzských myslitelů jako Héléne Cixous, Luce Irigaray atp.). Claire Colebrook proto v návaznosti na australský feminismus (Genevieve Lloyd, Moira Gatens, Elizabeth Grosz) klade důraz na dichotomičnost